

نقش و مسئولیت‌های ضابطین دادگستری در حق دسترسی به وکیل (از منظر اسناد

بین‌المللی و حقوق داخلی)

محمود دادرسی^۱، سهیلا محمدی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۱۳

چکیده:

با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری در اسفندماه ۱۳۹۲، برای نخستین بار مقنن مطابق و همسو با اصول سازمان ملل متحد و استانداردهای بین‌المللی در حق دسترسی سریع به وکیل، اجازه حضور وکیل متهم در مرحله تحقیقات پلیس را می‌دهد. اما با مطالعه مواد ۶، ۴۸ و ۵۲ قانون صدراالشعار که شالوده شناسایی چنین حقی را برای متهم تشکیل می‌دهد، از طرفی با سکوت، موانع و محدودیت‌های ناروای قانون در این زمینه مواجه می‌شویم، از طرف دیگر در مراکز و ادارات پلیس خلأ تدوین آیین‌نامه‌ها، اتخاذ رویه‌های مناسب و لازم برای اعمال و اجرای حق مذکور به چشم می‌خورد. کاستی‌ها و محدودیت‌های مورد اشاره در زمینه‌های اطلاع‌رسانی در مورد حق دسترسی به وکیل، تسهیل امور و تدارکات مربوط به کمک‌های حقوقی، نظارت و مکانیسم‌های نظارتی بر تسهیل دسترسی به کمک‌های حقوقی، آموزش افسران پلیس در رابطه با این حق، ایجاد محدودیت و موانع در مشاوره حقوقی و ... مشاهده می‌شود. نتیجه اینکه هرچند ارائه‌دهندگان کمک‌های حقوقی نقش بسیار مهمی در تدارک دسترسی سریع به کمک‌های حقوقی را دارند، با این وجود این حق نمی‌تواند بدون همکاری مؤثر، تنظیم آیین‌نامه‌ها، اتخاذ رویه‌ها و روش‌های مناسب که توسط پلیس به‌عنوان ضابطین عام دادگستری دنبال می‌شود و نیز آموزش افسران پلیس در رابطه با این حق، اهمیت آن و اهمیت قوانین و رویه‌های مربوطه، مؤثر واقع شود.

واژگان کلیدی: ضابطین دادگستری، وظایف و مسئولیت‌ها، حق دسترسی به وکیل، اسناد بین‌المللی،

قانون آیین دادرسی کیفری

^۱ کارشناس ارشد مدیریت دولتی دانشگاه علوم انتظامی امین dadrasmahmood@gmail.com

^۲ کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، soheyla.mohamadi@mail.iran.ir

مقدمه:

از جمله حقوق متهم داشتن وکیل است. (فخارطوسی، ۱۳۹۱، ۳۹۶) علاوه بر اسناد بین‌المللی مشروعیت وکالت در همه مراحل رسیدگی مبتنی بر دلایل فقهی نیز می‌باشد. تا پیش از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، قوانین ایران در خصوص بهره‌مندی از مساعدت وکیل در مرحله تحت نظر قرار گرفتن و تحقیقات پلیس دارای نقص بوده است. (فخارطوسی، ۱۳۹۱، ۴۰۴) به عبارتی تا پیش‌از این قانون مسئله حق متهم به برخورداری از وکیل مدافع در مرحله تحقیقات پلیس با چالش و سکوت قانون‌گذار مواجه بود (خالقی، ۱۳۹۴، ۱۷۵) این در حالی است که متهم نباید در برابر نمایندگان حکومت از جمله ضابطان دادگستری تنها باشد. تنهایی موجب ترس، نگرانی و ناامنی برای مظنون یا متهم یا تلقین‌پذیری و اغفال او به دلیل بی‌اطلاعی از ترفندهای حقوقی می‌شود. متهم یا مظنون مانند فردی است که در فضایی تاریک گام برمی‌دارد. همراهی فردی که این فضا را می‌شناسد و برایش مجهول نیست، از افتادن متهم به چاه و چاله یا صدمه دیدنش در برخورد با موانع جلوگیری می‌کند (فخارطوسی، ۱۳۹۱، ۳۹۷-۳۹۶).

در حقوق موضوعه ایران با وضع مواد ۶، ۴۸ و ۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، این برای نخستین بار است که مقنن اجازه حضور وکیل متهم در مرحله تحقیقات پلیس را می‌دهد. و از مجری مواد فوق‌الذکر تکالیفی نیز برای ضابطان دادگستری در راستای اعلام، اجرا و اعمال این حق برشمرده است. (خالقی، ۱۳۹۳، ۶۰) مواد فوق‌الذکر به ترتیب مقرر می‌دارد:

ماده ۴۸ ق.آ.د.ک "با شروع تحت نظر قرار گرفتن، متهم می‌تواند تقاضای حضور وکیل نماید. وکیل باید با رعایت و توجه به محرمانه بودن تحقیقات و مذاکرات، با شخص تحت نظر ملاقات نماید و وکیل می‌تواند در پایان ملاقات با متهم که نباید بیش از یک ساعت باشد ملاحظات کتبی خود را برای درج در پرونده ارائه دهد. "

ماده ۶ ق.آ.د.ک " متهم، بزه دیده، شاهد و سایر افراد ذی‌ربط باید از حقوق خود در فرآیند دادرسی آگاه شوند و سازوکارهای رعایت و تضمین این حقوق فراهم شود. "

ماده ۵۲ ق.آ.د.ک " هرگاه متهم تحت نظر قرار گرفت، ضابطان دادگستری مکلفاند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند." (صبری، ۱۳۹۴، ۱۱۷-۱۱۶)

همان‌طور که از متن مواد مذکور برمی‌آید، حق دسترسی متهم به وکیل در مرحله تحقیقات پلیس با تحدیدها، چالش‌ها و نقایصی مواجه است که در مباحث آتی ضمن مطالعه وظایف و مسئولیت‌های ضابطان دادگستری در اعلام و اجرای این حق، به ذکر و شرح آن‌ها خواهیم پرداخت.

اما استانداردهای بین‌المللی همواره بر این نکته تأکید دارند که داشتن وکیل برای حمایت از حقوق بازداشت‌شده بسیار اهمیت دارد (فخارطوسی، ۱۳۹۱، ۳۹۷). شروع تحولات در خصوص تقویت حق دفاع متهم از طریق تسهیل شرایط دخالت وکیل مدافع به سال‌های پس از جنگ جهانی دوم و تنظیم اسناد بین‌المللی حقوق بشر بازمی‌گردد که هدف آن‌ها الزام دولت‌ها به رعایت حقوق بشر در دستگاه قضایی و تأمین شرایط لازم برای برگزاری یک دادرسی منصفانه بوده است. یکی از مظاهر دادرسی منصفانه نیز امکان برخورداری متهم از وکیل مدافع در فرآیند کیفری می‌باشد. (خالقی، ۱۳۹۴، ۱۷۴)

این مسئله در اصول و دستورالعمل‌های سازمان ملل متحد در خصوص دسترسی به کمک‌های حقوقی در فرآیند عدالت کیفری به رسمیت شناخته شده و مطابق با این اصول لازم است که دولت‌ها تضمین و اطمینان حاصل کنند که کمک‌های حقوقی مؤثر در تمام مراحل فرآیند عدالت کیفری بی‌درنگ و بدون وقفه ارائه می‌شود (اصل ۷)^۱ همچنین از اطلاع‌رسانی

^۱ اصل ۷: ارائه سریع و مؤثر کمک‌های حقوقی: "کمک‌های حقوقی مؤثر مشمول مواردی از قبیل، دسترسی بدون مانع به ارائه دهنده کمک‌های حقوقی برای فرد دستگیر یا بازداشت شده، محرمانه بودن ارتباطات، دسترسی به فایل‌های پرونده، زمان کافی و تسهیلات برای آماده سازی و فراهم نمودن دفاعیاتشان می‌شود". (قطعانه مجمع عمومی ۶۷/۱۸۷، ضمیمه، پاراگراف ۲۸)

در مورد این حق اطمینان حاصل و به نوعی آن را تضمین کنند (اصل ۸)^۱. و نیز ایجاد راه حل ها و تأمین های مناسب را که طی آن دسترسی به کمک های حقوقی دچار تعویق و تأخیر نمی شود را، تضمین کنند (اصل ۹)^۲.

اجرای این تعهدات بین المللی نیازمند حمایت مؤثر دولت و مقامات دولتی از حاکمیت قانون، قواعد حقوقی و احترام به آن می باشد. به عبارت دیگر دولت ها موظف به پیش بینی تمهیدات لازم برای اعمال چنین حقی هستند. امکان ارتباط مستمر با وکیل، ممنوعیت سلب امکان استعانت از وکیل و برخورداری از کمک رایگان وکیل در موارد عدم تمکن مالی از حقوق تغییرناپذیر متهم محسوب می شوند (العوجی، ۲۰۱۵، ۷۰۴). این گونه تدابیر و تضمین ها را امروزه قوانین آیین دادرسی کیفری بیشتر کشورها پذیرفته اند (آشوری، ۱۳۷۲، ۵۶).

با شناسایی حق دسترسی متهم و مظنون به وکیل در مرحله تحقیقات پلیس، در ادامه به بررسی وظایف و مسئولیت های پلیس به عنوان ضابطین دادگستری در مراقبت، تضمین و حصول اطمینان از اثربخشی حق دسترسی سریع به کمک های حقوقی در پرتو قوانین داخلی و اسناد بین المللی می پردازیم.

اصل ۸: "حق آگاهی و اطلاع: دولت ها باید اطمینان حاصل کنند که قبل از هر سوالی و در زمان محرومیت از آزادی، افراد از حق خود برای کمک های حقوقی و دیگر رویه های حفاظتی، و نیز از عواقب نهایی و بالقوه چشم پوشی داوطلبانه از این حقوق آگاه و مطلع هستند. (قطعه نامه مجمع عمومی ۶۷/۱۸۷، ضمیمه، پاراگراف ۳۰_۲۹)"

اصل ۹: "اگر دسترسی به کمک های حقوقی به هرنحوی دچار تعویق، تأخیر، تحلیل یا انکار شود یا اگر شخصی از حق خود برای کمک های حقوقی مطلع نشده باشد، دولت ها ملزم به ایجاد و برقراری راه حل، جبران و تأمین مؤثر و مناسب می باشند (قطعه نامه مجمع عمومی، ۶۷/۱۸۷، ضمیمه، پاراگراف ۳۱ و ۴۲)"

۱- نقش و مسئولیت‌های ضابطین دادگستری در حق دسترسی به وکیل

پلیس و دیگر مقامات تحقیقی و مقامات بازداشتگاه نقش مهمی در تضمین و حصول اطمینان از اثربخشی حق دسترسی سریع به کمک‌های حقوقی دارند. در مورد فرد مظنون و یا متهمی که تحت نظر و مراقبت پلیس است، آگاهی از حق دسترسی سریع، قدرت تصمیم‌گیری سریع و آگاهانه در مورد استفاده از این حق و توانایی برقراری ارتباط با ارائه‌دهندگان کمک‌های حقوقی مقتضی، کاملاً وابسته و موکول به مقامات پلیس می‌باشد. ارائه کمک‌ها و مشاوره‌های حقوقی از سوی ارائه‌دهندگان این خدمات، نیز وابسته به این است که پلیس قادر به ارائه اطلاعات دقیق و به‌موقع ای در خصوص دلایل دستگیری و علل تحت نظر قرار گرفتن، به آن‌ها باشد. و نیز قادر باشد دسترسی به‌موقع و محرمانه به شخص مظنون یا متهم را برای آن‌ها فراهم کند.

دور از ذهن نیست که با واگذاری این اقدامات و تصمیمات به شخص افسران و مأموران، حق دسترسی به کمک‌های حقوقی اثربخشی لازم را نداشته باشد، چراکه یک افسر ممکن است از مفاد قانونی در مورد حق دسترسی آگاه نباشد و یا بفرض آگاهی افسر از این دسته قوانین و مقررات، ممکن است گستره‌ای از عوامل فرهنگی و سازمانی او را از احترام و تسهیل کامل اعمال این حق بازدارد. چراکه پلیس و دیگر مأموران اجرای قانون منوط و مشروط به طیف وسیعی از انگیزه‌های سازمانی و الزام‌آور هستند. لذا لازم است که مقامات پلیس و دیگر مقامات تحقیق و بازداشت، دستورالعمل‌های روشنی را به افسران و مأموران اجرای قانون در مورد چگونگی اثربخشی به‌حق دسترسی سریع، تدبیر و تعبیه فرآیندها، رویه‌ها و ثبت مکانیسم‌هایی که برای اثربخشی به‌حق دسترسی طراحی شده‌اند، ارائه دهند. این دستورالعمل‌ها می‌تواند مشمول موارد زیر باشد:

۱. استفاده از زبان مناسب و استاندارد جهت اطلاع مظنون و متهم از حق خود برای

دسترسی به کمک‌های حقوقی

به (www.scotland.gov.uk/Topics/Justice/legal/criminalprocedure/letterofrights).

انضمام دستورالعملی در خصوص نحوه انطباق اطلاع‌رسانی حق مذکور به کودکان و

دیگر افراد آسیب پذیر.

۲. اتخاذ رویه و روشی مشخص برای اطلاع رسانی در مورد حق دسترسی سریع و نیز ثبت تصمیمات گرفته شده.
 ۳. اتخاذ روشی مشخص و عملی برای تماس با ارائه دهندگان کمک های حقوقی.
 ۴. وضع مقررات روشن درباره محدودیت روند اقدامات تحقیقی مانند مصاحبه و بازجویی از مظنون در غیاب مشاور حقوقی.
 ۵. بازنگری فرآیندها و انگیزه های سازمانی به منظور تأمین و تضمین اینکه این فرآیندها و انگیزه ها مشوق افسران برای احترام و تسهیل حق دسترسی سریع می باشند.
 ۶. استفاده از نظارت و مکانیسم های نظارتی که شناسایی و برخورد مناسب با هرگونه کوتاهی و قصور در تسهیل دسترسی به کمک های حقوقی را ممکن می سازد. این مکانیسم ها می تواند هم شامل روش های داخلی باشد مانند نظارت بر پرونده های بازداشت توسط افسران و مأموران ارشد. و هم شامل روش های خارجی مانند ایستگاه های پلیس بازدیدکننده از طرح ها و برنامه های اجرایی.
- یکی از عناصر مهم تضمین و حصول اطمینان از اثربخشی حق دسترسی سریع به کمک های حقوقی، آموزش افسران پلیس در رابطه با این حق می باشد. چنین آموزش هایی بیشتر برای اطمینان از اینکه ضابطین اهمیت قوانین مربوطه و نیز اهمیت این حق مانند منافع و مزایای دسترسی سریع برای کار خودشان را درک کرده اند، می باشد. در این خصوص تجارب تعدادی از کشورها نشان می دهد که علاوه بر آموزش هایی که مستلزم ایفای وظیفه است، آموزش های مشترک با ارائه دهندگان کمک های حقوقی نیز می تواند بسیار مؤثر باشد. بحث مذکور را به ترتیب با بررسی مجزا و تفصیلی وظایف و سپس مسئولیت های پلیس در حق دسترسی به وکیل ادامه می دهیم. (Cape, ۲۰۱۶, pp. ۱۰۳-۱۰۸)

۱-۱- نقش ضابطین دادگستری در حق دسترسی به وکیل

نقش افسران پلیس و ضابطین دادگستری در رابطه با حق دسترسی سریع، تضمین و حصول اطمینان از این است که، حق دسترسی سریع به کمک های حقوقی در عمل رعایت و

محترم شمرده می‌شود. در اجرای این وظیفه افسران پلیس باید اقدامات مقتضی و مناسبی از جمله موارد زیر را انجام دهند:

۱. حصول اطمینان از اینکه مظنونین و متهمین از حق دسترسی به روش و شیوه‌ای که برای آن‌ها قابل درک است، آگاه و مطلع شده‌اند. در این راستا افسران باید توجه ویژه به نیازهای خاص کودکان و افراد از دیگر گروه‌های آسیب‌پذیر داشته باشند.
۲. حصول اطمینان از اینکه مظنونین و متهمین قادر به اتخاذ تصمیم آگاهانه و ارادی در خصوص تمایل یا عدم تمایل به اعمال حق دسترسی سریع، می‌باشند.
۳. اعلام و اطلاع‌رسانی بدون تأخیر به یکی از ارائه‌دهندگان کمک‌های حقوقی - زمانی که متهم یا مظنون تمایل به اعمال حق دسترسی سریع به کمک‌های حقوقی داشته باشد -
۴. تسهیل امور و تدارکات مربوط به کمک‌های حقوقی برای مظنون یا متهمی که تمایل به اعمال این حق خوددارند. (Auke, ۲۰۱۴, pp. ۱۸۴-۲۰۰)

۲-۱: مسئولیت‌های ضابطین دادگستری در دسترسی سریع به کمک‌های

حقوق

۱. تشخیص اینکه آیا مظنون یا متهم کودک یا به طریق دیگر آسیب‌پذیر است یا خیر؟ برای تعیین اینکه متهم کودک، آسیب‌پذیر و یا به طریقی دیگر دارای نیازهای خاص می‌باشد، باید آیین‌نامه و رویه‌هایی تنظیم شود، تا در نهایت این اطمینان حاصل شود که مأموران اقدام مناسب را در اسرع وقت ممکن، پس از دستگیری و یا بازداشت مظنون یا متهم انجام خواهند داد. در واقع به دنبال چنین تعیینی است که مأمور می‌تواند اقدام مناسب بعدی را با توجه به شرایط متهم و مظنون انجام دهد.
 ۲. اطلاع‌رسانی و آگاهی مظنونین یا متهمین از حقتشان برای دسترسی سریع به کمک‌های حقوقی.
- ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری حق دسترسی به وکیل را برای متهم

برشمرده است، اما تکلیف ضابطان دادگستری به آگاهسازی و اطلاع‌رسانی این حق از مواد ۶ و ۵۲ قانون فوق‌الذکر ناشی می‌شود. مطابق با ماده ۶ "... افراد باید از حقوق خود در فرآیند دادرسی آگاه شوند..." ماده ۵۲ مقرر می‌دارد "هرگاه متهم تحت نظر قرار گرفت ضابطان دادگستری مکلفاند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به‌صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند، و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند." لذا می‌توان گفت مقنن مطابق با اصول و دستورالعمل‌های بین‌المللی آگاهی و اطلاع‌رسانی به متهم در مورد حق دسترسی به وکیل در فرآیند دادرسی را به‌عنوان حقی برای وی و تکلیفی برای ضابطان دادگستری برشمرده است. (خالقی، ۱۳۹۳، ۶۰) البته به‌منظور اثربخشی به این حق، خودداری ضابطان از انجام تکلیف مذکور توأم با ضمانت اجرا بوده و مطابق با ماده ۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری موجب محکومیت به سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی است. (خالقی، ۱۳۹۳، ۶۹) ذکر این نکته لازم است که رعایت مقررات ماده ۵۲ علاوه بر متهمی که در جرائم مشهود تحت نظر قرار گرفته است، مطابق با تبصره ماده ۱۸۵ ق.آ.د.ک در مورد متهمی هم که به دستور مقام قضایی جلب شده ضروری است. (صبری، ۱۳۹۳، ۱۱۷)

اطلاع‌رسانی می‌تواند شامل دستورالعمل‌های زیر باشد:

اطلاع‌رسانی چه زمانی باید انجام شود: این امر بستگی به قانون حاکم بر بازداشت و دستگیری متهم در هر کشوری دارد، اما به‌طور معمول اطلاع‌رسانی باید در اسرع وقت ممکن به دنبال دستگیری و بازداشت انجام شود و نه مدت‌زمانی پس از حضور در اداره پلیس یا دیگر بازداشتگاه‌ها. از آنجاکه حق کمک‌های حقوقی، یک حق دائمی است لذا اطلاع‌رسانی باید در آغاز هر مصاحبه و بازجویی و هر بار که مظنون یا متهم از یک اداره پلیس یا بازداشتگاه به دیگری منتقل می‌شود، دوباره انجام شود. چه کسی اطلاع‌رسانی را انجام می‌دهد: این مسئله نیز بستگی به قانون آیین دادرسی در هر کشور دارد اما اگر در این مسئولیت به یک افسر یا مأمور تشخیص واگذار شود، اطلاع‌رسانی به‌احتمال زیاد مؤثرتر خواهد بود. به‌عنوان مثال مأمور مسئول

بازداشت متهم یا مظنون. مسئولیت تکرار اطلاع‌رسانی نیز باید برای هر مأمور یا افسری که بازجویی می‌کند قرار داده شود.

به چه کسی باید اطلاع‌رسانی شود: مسلماً اطلاع‌رسانی همیشه باید به مظنون یا متهم انجام شود، علاوه بر این اگر قوانین داخلی برای کودکان یا دیگر مظنونین و متهمین آسیب‌پذیر؛ امکان فراخوانی والدین و سرپرست آن‌ها را به‌عنوان مساعدت‌کننده و یاری‌کننده‌شان فراهم کرده باشد، قطعاً اطلاع‌رسانی علاوه بر کودک یا فرد آسیب‌پذیر باید به سرپرست آن‌ها نیز انجام شود.

اطلاع‌رسانی چگونه باید انجام شود: این امر نیز بستگی به قانون آیین دادرسی هر کشور دارد، اما مناسب است که اطلاع‌رسانی هم به‌طور شفاهی و هم به‌صورت کتبی و در صورت اقتضا در قالب عکس و تصویر به‌ویژه برای افراد آسیب‌پذیر یا با شرایط خاص انجام می‌شود. لازم است که فرد مظنون یا متهم حق حفظ اطلاع‌رسانی‌ای که به‌صورت کتبی انجام شده است را داشته باشد، به این منظور که اگر این شخص در وهله اول از حق خود چشم‌پوشی نمود، همواره یک یادآور کتبی به همراه داشته باشد. علاوه بر روش مذکور، روش دیگر می‌تواند این باشد که اطلاعیه‌هایی از حق دسترسی در مکان‌های مناسب نصب شود؛ از جمله در سلول‌ها یا فضاهای مشترکی که مظنونین و متهمین در آنجا تحت نظر هستند. با توجه به ماده ۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری جدید، مقنن تکلیف اطلاع‌رسانی به دو صورت شفاهی و کتبی را برای ضابطان دادگستری تعیین نموده است. اما به نظر می‌رسد در خصوص استفاده از شیوه‌های مناسب برای عموم متهمان و مظنونین، و البته شیوه خاص برای افراد آسیب‌پذیر و با شرایط ویژه با خلأ قانونی و رویه‌ای مواجه می‌باشیم.

املا و نگارش اطلاع‌رسانی چگونه باشد: اطلاع‌رسانی باید در قالب عبارات ساده‌ای ارائه شود که توسط اکثریت مظنونین و متهمین قابل‌فهم باشد، البته برای مظنونین و متهمینی که به زبانی دیگر صحبت می‌کنند تدارکات خاص باید فراهم شود و نیز برای کودکان و دیگر افراد آسیب‌پذیر. مطابق با ماده ۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری حق متهم برای دسترسی به وکیل باید به او تفهیم شود و تفهیم

حق عبارت است از " اعلام رسمی حق به متهم از سوی ضابطین دادگستری به زبان و شیوه‌ای که با توجه به وضعیت خاص هر متهم یا مظنون برای او قابل درک باشد (آشوری، ۱۳۸۳، ۱۲۲)"، که چیزی فراتر از اعلام کتبی و شفاهی ساده می‌باشد.

اطلاع‌رسانی باید شامل چه چیزهایی باشد: این بستگی به قانون هر کشوری دارد، اما به‌طور کلی اطلاع‌رسانی باید شامل اطلاعاتی درباره حق مشاوره و مساعدت حقوقی باشد. واقعیت این است که چنین مساعدتی محرمانه و مستقل است، لذا در اطلاع‌رسانی باید مشخص شود که چه کسی مشاوره و مساعدت حقوقی را ارائه خواهد داد. همچنین باید مشخص شود مشاوره و مساعدت حقوقی چگونه ترتیب داده خواهد شد. اطلاع‌رسانی درباره حق دسترسی به کمک‌های حقوقی ممکن است در هر نوع اطلاع‌رسانی از دیگر حقوق مانند حق سکوت، حق اطلاع به دیگران از جزئیات بازداشت و دستگیری، گنجانده شود. (Cape, ۲۰۱۶, pp. ۱۰۳-۱۰۸)

۳. اختیار دهی به مظنون یا متهم برای اتخاذ یک تصمیم آگاهانه و ارادی

مأموران اولاً در مورد چگونگی تعیین اینکه آیا مظنون یا متهم حق دسترسی سریع را درک کرده و فهمیده است و دوماً در مورد تعیین اطلاعاتی که هنگام تردید شخص برای اعمال حق خویش، باید ارائه شود، نیازمند به هدایت و راهنمایی می‌باشند؛ به‌عبارت‌دیگر افسران هیچ‌گاه نباید اقدام به متقاعد کردن خود برای چشم‌پوشی از حقیقت، نمایند. و همچنین نباید برای نفوذ بر شخص و انتخاب یک ارائه‌دهنده کمک‌های حقوقی خاص -وکلا، مشاورین یا مؤسسات خاصی- تلاش کنند. البته تبصره ماده ۴۸ حق انتخاب وکیل توسط طرفین را محدود ساخته و آن‌ها را مکلف به انتخاب وکلایی نموده که مورد تأیید رئیس قوه قضائیه باشند. این تبصره مقرر می‌دارد "در جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی و همچنین جرائم سازمان‌یافته که مجازات آن‌ها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است، در مرحله تحقیقات مقدماتی طرفین دعوی، وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تأیید رئیس قوه قضائیه باشد، انتخاب می‌نمایند. اسامی وکلای مزبور توسط رئیس قوه قضائیه اعلام می‌گردد." اما ذکر این نکته لازم است که در

اصلاح شتابزده تبصره مورد بحث، محدودیتی ناهمگون با سایر مواد و روح حاکم بر قانون در حق برخورداری متهم از وکیل وارد شده است و حتی محل درست این اقدام نیز رعایت نشده است زیرا ماده ۴۸ به دلالت جایگاه عبارات به کار رفته در آن ناظر به وظایف ضابطان دادگستری و ملاقات وکیل با متهم در مرحله تحت نظر در جرائم مشهود است و حال آنکه تبصره این ماده مربوط به مداخله وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی است که اصولاً در ماده ۱۹۰ ق.آ.د.ک بیان شده است. (خالقی، ۱۳۹۴، ۱۷۷)

۴. تماس (برقراری ارتباط) با ارائه دهندگان کمک‌های حقوقی

بر چگونگی برقراری ارتباط مأمور با ارائه دهندگان کمک‌های حقوقی باید روش مشخص حاکم باشد و نیز ضروری است که مأمور آن را بدون تأخیر انجام دهد. روش برقراری ارتباط می‌تواند با مشورت نهاد کمک‌های حقوقی-در صورت وجود- و نیز ارائه دهندگان کمک‌های حقوقی، توسعه و بهبود داده شود، به طوری که مأموران بدانند، چه کسی و چگونه ارتباط برقرار کنند. ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری به حق برخورداری متهم از مساعدت حقوقی در اسرع وقت و بدون تأخیر اشاره نموده و مقرر می‌دارد "متهم باید در اسرع وقت از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره‌مند شود."

۵. محدودیت در مصاحبه و بازجویی به دنبال درخواست کمک‌های حقوقی

اصول و دستورالعمل‌های سازمان ملل متحد (دستورالعمل ۳)^۱ مقرر می‌دارد

^۱ دستورالعمل ۳: سایر حقوق مظنونین یا متهمین دستگیر یا بازداشت شده: دولت‌ها باید اقدامات زیر را انجام دهند: الف: به سرعت هر مظنون یا متهم دستگیر یا بازداشت شود، از حشش برای سکوت، مشورت، مشاوره یا اگر واجد شرایط است با یک ارائه دهنده کمک‌های حقوقی، در هر مرحله از مراحل رسیدگی، بویژه قبل از مصاحبه و بازجویی توسط مأمورین و نیز از حشش برای دسترسی به یک مشاور یا ارائه دهنده کمک‌های حقوقی مستقل در حین مصاحبه و بازجویی و در طول دیگر اقدامات رویه‌ای، آگاه شود. ب: منع هرگونه مصاحبه و بازجویی از شخص توسط پلیس در غیاب یک وکیل در صورت فقدان هرگونه شرایط قانع کننده، مگر اینکه شخص رضایت آگاهانه و ارادی خود را به چشم پوشی از حضور وکیل؛ اعلام کند. و همچنین ایجاد مکانیزهایی

که؛ وقتی متهم یا مظنون حق دسترسی به کمک‌های حقوقی را اعمال کرده است، مصاحبه و بازجویی نباید در غیاب ارائه‌دهنده کمک‌های حقوقی شروع شود مگر در صورت:

الف: وجود دلایل قانع‌کننده برای اقدام به مصاحبه یا؛

ب: شخص رضایت آگاهانه و داوطلبانه خود را به چشم‌پوشی از حضور وکیل یا مشاور حقوقی اعلام کند، البته چنین رضایتی باید به شکلی مناسب، تحقیق، بازبینی و رسیدگی شود.

هر دو احتمال و فرض فوق نیازمند مقررات واضح و روشن می‌باشند به طوری که مأموران بدانند آن‌ها چه زمانی می‌توانند اقدام به مصاحبه و بازجویی کنند، و نیز از رویه‌های اجازه و تأیید مناسب به منظور مصاحبه و بازجویی پیروی شده باشد، تأیید مذکور می‌تواند در قالب اظهارات امضاء شده متهم یا مظنون باشد و یا به شکل اجازه کتبی افسر ارشد باشد.

۶. ارائه اطلاعات به مشاور و مساعد حقوقی

مأمور یا افسر باید ملزم به ارائه اطلاعاتی به مشاور و مساعد حقوقی باشد، که ارائه آن توسط قانون ضروری شمرده شده است؛ علاوه بر این اطلاعات ارائه شده باید شامل چنان اطلاعاتی از تحقیق و بازجویی در مورد اتهام (ها) باشد که برای مؤثر واقع شدن کمک‌های حقوقی لازم و ضروری است.

(<http://nclr.ucpress.edu/content/۱۷/۲/۱۸۴>)

۷. تسهیل دسترسی به ارائه‌دهندگان کمک‌های حقوقی

مأموران باید ملزم به تسهیل دسترسی به ارائه‌دهندگان کمک‌های حقوقی برای

برای بررسی ماهیت داوطلبانه و ارادی رضایت شخص. هیچ مصاحبه و بازجویی نباید تا هنگام حضور ارائه دهنده

کمک‌های حقوقی انجام شود. (<https://www.opensocietyfoundations.org/fact-sheets>)

متهم یا مظنون و نیز مشاوره محرمانه بین آنها باشند. مأموران نباید درصدد اعمال محدودیت در مدت مشاوره یا دفعات مشاوره باشند. پس از اعلام وکالت وکیل و پذیرش وی از جانب متهم، وکیل دارای کلیه اختیارات لازم برای دفاع از موکل خود خواهد بود، از جمله تقدیم لایحه، تقاضای مواجهه حضوری، ملاقات با فرد تحت نظر و ...، بنابراین هیچ چیز نباید محدودکننده حدود اختیارات وکیل باشد (خالقی، ۱۳۹۴، ۱۷۷-۱۷۶). باین حال مطابق با ماده ۴۸ ق.آ.د.ک حضور وکیل در مرحله تحت نظر و تحقیقات پلیس محدود به ملاقات با متهم و ذکر نکاتی در پایان این ملاقات است، نه دفاع از متهم در بازجویی یا حتی حضور در بازجویی. همچنین در قسمت پایانی ماده مذکور محدودیتی بی مورد در خصوص مدت زمان ملاقات متهم با وکیل که نباید بیش از یک ساعت باشد، ایجاد شده است. (خالقی، ۱۳۹۳، ۶۰). مطابق با اصول و دستورالعمل سازمان ملل متحد (دستورالعمل ۳)^۱: مأموران باید ملزم باشند به اجازه حضور مشاور و مساعد حقوقی در هر مصاحبه یا بازجویی و نیز در هر اقدام رویه‌ای دیگری که متهم یا مظنون مجبور یا مجاز به حضور است، علاوه بر این مأموران باید ملزم به اجازه، اولاً مداخله مشاور حقوقی در طول مصاحبه، بازجویی یا دیگر اقدامات رویه‌ای، دوماً ارائه مشاوره محرمانه در صورت نیاز با قطع مصاحبه و بازجویی، به منظور حفظ منافع موکل خود، باشند.

(<https://www.crin.org/en/library/legal-database>)

۸. عدم اعمال هرگونه فشاری بر روی ارائه‌دهندگان کمک‌های حقوقی

مطابق اصل ۱۶ از اصول اساسی وظایف وکلا

)

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RoleOfLawyer>

^۱ <http://www.uianet.org/en/content>

(s.aspx) و اصل ۱۲^۱ از اصول و دستورالعمل دسترسی به کمک‌های حقوقی سازمان ملل متحد، مأموران باید از هرگونه دخالت نابجا در کار ارائه‌دهندگان کمک‌های حقوقی و نیز از قرار دادن آن‌ها تحت هر فشار ناروا و بی‌جا، ممنوع باشند. (<http://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/Legal/۲۰Aid/۲۰>)

۹. ثبت و نظارت

برای ملزم کردن مأموران به ثبت تمامی تصمیمات مهم و اقدامات در ارتباط با حق دسترسی به کمک‌های حقوقی ضروری است آیین‌نامه‌هایی تنظیم شود. ثبت تصمیمات و اقدامات انجام‌شده باید مشمول اطلاعات زیر باشد:

* زمان، تاریخ، مکان، زمینه‌ها و دلایل دستگیری

* زمان، تاریخ، مکان، زمینه‌ها و علل بازداشت

* زمان، تاریخ و مکان اقدامات انجام‌شده به‌منظور تعیین اینکه مظنون یا متهم

کودک، آسیب‌پذیر یا به‌نوعی دیگر دارای نیازهای خاص است، خروجی تعیین مذکور و اقدامات انجام‌شده به‌عنوان نتیجه

* زمان، تاریخ و مکان اطلاع‌رسانی به متهم یا مظنون در مورد حق دسترسی

^۱ اصل ۱۲: استقلال ارائه دهندگان کمک‌های حقوقی و حفاظت و حمایت از آنها: دولت‌ها باید اطمینان حاصل کنند که تضمین کنند که ارائه دهندگان کمک‌های حقوقی قادر به انجام کارشان به طور مؤثر، آزادانه و مستقل می‌باشند. بالاخص دولت‌ها باید اطمینان حاصل کنند که ارائه دهندگان کمک‌های حقوقی قادر به انجام کلیه وظایف حرفه‌ای خود بدون ارعاب، مانع، آزار و اذیت، دخالت بی‌جا و نادرست می‌باشند. قادر به سفر برای مشاوره و ملاقات با موکلینشان آزادانه و کاملاً محرمانه هم در داخل کشور و هم در خارج از کشور می‌باشند. و نیز دسترسی آزادانه به تعقیب و پیگرد قانونی و دیگر فایل‌های مربوط داشته باشند و با پیگرد و تعقیب قانونی، اقتصادی، اداری با دیگر ضمانت اجراها و تحریم‌های قانونی، برای هر اقدامی که مطابق با وظایف حرفه‌ای که به رسمیت شناخته شده، استاندارد و مطابق با اصول اخلاقی است، تهدید نشوند و مورد اذیت و آزار قرار نگیرند. (قطعنامه مجمع عمومی، ۱۸۷_۶۷، ضمیمه، پاراگراف ۳۶)

سریع به کمک‌های حقوقی و همچنین اطلاعات ارائه شده

(<http://nclr.ucpress.edu/content/۱۷/۲/۱۸۴>)

* تصمیم اتخاذ شده توسط مظنون یا متهم برای اعمال حق دسترسی سریع به

کمک‌های حقوقی و زمان و تاریخ اتخاذ تصمیم

* در صورت اعمال حق دسترسی از سوی متهم یا مظنون، اقدامات انجام شده

برای اثربخشی به این تصمیم در زمان‌های مربوطه

* زمان اولین تماس با ارائه‌دهنده کمک‌های حقوقی و نیز زمان حضور

ارائه‌دهنده کمک‌های حقوقی در ایستگاه یا اداره پلیس یا محل بازداشتگاه

* زمان تمامی مشاوره‌های انجام شده

* زمان و مدت همه مصاحبه‌ها و بازجویی‌ها و اینکه آیا ارائه‌دهنده کمک‌های

حقوقی در هر مصاحبه حاضر بوده یا خیر

* اگر متهم یا مظنون حق دسترسی به کمک‌های حقوقی را اعمال کرده، در

صورت اقدام به هرگونه مصاحبه و بازجویی در غیاب وکیل و مشاور حقوقی، دلایل

چنین اقدامی از جمله رضایت متهم یا مظنون یا مجوز افسر ارشد باید ثبت شود

)

http://unicri.it/services/library_documentation/about_centre/newslett

[er/issue.php?i=۹۳&a=۶۶۱](http://unicri.it/services/library_documentation/about_centre/newslett/er/issue.php?i=۹۳&a=۶۶۱)

برای نظارت معمول و روتین بر رفتار مأموران در رابطه با حق دسترسی سریع به

کمک‌های حقوقی نیز باید آیین‌نامه‌هایی تنظیم شود.

نتیجه‌گیری:

اجرای تعهدات بین‌المللی در زمینه دسترسی به مساعدت‌های حقوقی در فرآیند عدالت

کیفری نیازمند حمایت مؤثر دولت و مقامات دولتی از حاکمیت قانون، قواعد حقوقی و احترام

به آن می‌باشد. به عبارت دیگر و مطابق با ماده ۶ قانون آیین دادرسی کیفری دولت موظف به

تدارک و فراهم‌سازی، سازوکارهای رعایت و تضمین این حق می‌باشد. درست است که با

شناسایی حق دسترسی متهم و مظنون به وکیل در مرحله تحقیقات پلیس گامی مؤثر به سوی دادرسی منصفانه و رعایت هرچه بیشتر موازین حقوق بشر، برداشته شده است، اما این مسئله نمی تواند باعث چشم پوشی از نواقص و کاستی های موجود بخصوص در مرحله اعمال و اجرای این حق، که از وظایف و تکالیف قانونی ضابطان دادگستری است، شود.

تضمین و حصول اطمینان از اثربخشی حق دسترسی سریع به کمک های حقوقی کاملاً وابسته و موکول له ضابطان دادگستری و مقامات پلیس می باشد. لازم است که مقامات پلیس دستورالعمل های روشنی را به مأموران اجرای قانون در مورد چگونگی اثربخشی حق دسترسی به مساعدت های حقوقی، تدبیر و تعبیه فرآیندها، رویه ها و ثبت مکانیسم هایی که برای اثربخشی به حق دسترسی طراحی شده اند، ارائه دهند. مطابق با استانداردهای بین المللی از جمله وظایف و مسئولیت های ضابطان دادگستری که شرح آن گذشت می توان به؛ اطلاع رسانی صحیح و تفهیم حق برخورداری از وکیل، ثبت تصمیمات اتخاذی، شناسایی افراد آسیب پذیر و دارای نیازهای خاص، برقراری ارتباط مؤثر و بدون تأخیر با ارائه دهندگان کمک های حقوقی، محدودیت روند اقدامات تحقیقی در غیاب مشاور حقوقی، بازنگری فرآیندها و انگیزه های سازمان، بهره گیری از نظارت و مکانیسم های نظارتی جهت برخورد با ضابطین متخلف، آموزش ضابطان دادگستری در رابطه با این حق، تسهیل امور و تدارکات مربوط به کمک های حقوقی، اختیار دهی به مظنون یا متهم برای اتخاذ یک تصمیم آگاهانه و ارادی، عدم اعمال نفوذ بر شخص به منظور انتخاب مشاور حقوقی خاص، ارائه اطلاعات ضروری و لازم به مشاوران حقوقی و همکاری با آنها، عدم مداخله و اعمال محدودیت در مدت و دفعات مشاوره، اجازه حضور مشاور در طول مصاحبه ها و دیگر اقدامات رویه ای به منظور حفظ منافع موکل خود، عدم اعمال هرگونه فشاری بر روی ارائه دهندگان کمک های حقوقی و ... اشاره نمود.

در انتها باید گفت علاوه بر ایجاد، اصلاح و بازنگری در موارد فوق الذکر، همان طور که گذشت با نواقص و محدودیت های بی جا و بی مورد قانونی از جمله محدودیت در مدت و دفعات مشاوره، محدودیت در دسترسی به اطلاعات برای مشاور حقوقی، منع از حضور مشاور در طول مصاحبه ها و دیگر اقدامات رویه ای و ... مواجه هستیم. به عبارت دیگر برای جامه عمل پوشاندن

به وظیفه قانونی دولت در فراهم‌سازی سازوکارهای رعایت و تضمین این حق، علاوه بر آنکه نیازمند تنظیم آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌ها و اتخاذ رویه‌های مناسب در رابطه با وظایف و مسئولیت‌های ضابطین دادگستری هستیم، به همان اندازه نیازمند رفع نواقص و محدودیت‌های قانونی و حذف کلیه موانع در اعمال و اجرای این حق می‌باشیم.

منابع:

- ۱- العوجی، مصطفی، ۲۰۱۵، حقوق الانسان في الدعوى الجزائية، منشورات الحلبي الحقوقية
 - ۲- آشوری، محمد، ۱۳۸۳، آیین دادرسی کیفری، جلد دوم، چاپ چهارم، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران
 - ۳- آشوری، محمد، ۱۳۷۲، اصل برائت و آثار آن در امور کیفری، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۲۹،
 - ۴- خالقی، علی، ۱۳۹۴، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، چاپ بیست و نهم، تهران
 - ۵- خالقی، علی، ۱۳۹۳، نکته ها در قانون آیین دادرسی کیفری، موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، چاپ دوم، تهران
 - ۶- صبری، نور محمد، ۱۳۹۴، محشای قانون آیین دادرسی کیفری، انتشارات فردوسی، چاپ اول
 - ۷- فخارطوسی، جواد، ۱۳۹۱، حقوق متهمان، پژوهشکده علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول
- ۸- Born. W. J (۱۹۹۹), GCSE LAW, Majd Publication
- ۹- ED. Cape (۲۰۱۶), *Early access to legal aid in criminal justice processes: A handbook for policymakers and practitioners*. Manual. United Nations, New York
- ۱۰- Martine, A. Elizabeth, (۲۰۰۱), a dictionary of law, Didar Publication
- ۱۱- Willems, Auke, (۲۰۱۴), A Step Toward Global Assurance of Legal Aid?,

New Criminal Law Review: In International and Interdisciplinary Journal, Vol. ۱۷ No.

۱۲- <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RoleOfLawyers.aspx>. (Basic principles on the role of lawyers, ۱۹۹۰)

۱۳-https://www.unodc.org/documents/justice-and-prisonreform/UN_principles_and_guidlines_on_access_to_legal_aid.pdf

۱۴-<https://www.opensocietyfoundations.org/fact-sheets>

۱۵-<http://www.uianet.org/en/content>

۱۶-<https://www.crin.org/en/library/legal-database>

۱۷-<http://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/Legal/۲۰Aid/۲۰>

۱۸-<http://nclr.ucpress.edu/content/۱۷/۲/۱۸۴>

۱۹-www.scotland.gov.uk/Topics/Justice/legal/criminalprocedure/letterofrights.

۲۰-<http://eprints.uwe.ac.uk/۲۲۵۰۷>

۲۱-

http://unicri.it/services/library_documentation/about_centre/newsletter/issue.php?i=۹۳&a=۶۶۱

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی